

Lexikum

Lexikum patří bezpochyby k nejatraktivnějším oblastem jazyka. Je fascinující sledovat, jakou podobu získává latinské slovo v jednotlivých románských jazycích a jak se jednotlivé oblasti liší ve výběru slov. Lexikum je také velmi pohyblivou složkou jazyka, projevují se v něm nejvíce výpůjčky z jiných jazyků, neustále vznikají nová slova.

Již na začátku je třeba připomenout, že **nelze počítat s odděleným slovníkem** lidové a „klasické“ latiny, jak ho známe z dochovaných literárních památek. Neustále musíme mít na paměti, že se jedná o jeden jazyk s množstvím vrstev. Do románských jazyků pokračují slova pocházející ze všech vrstev jazyka.

Také u lexika se setkáme s řadou faktorů a jejich kombinacemi, které vývoj ovlivňují. Zmíňme se alespoň o některých, a to s přihlédnutím k lidové a pozdní latině.

CO OVLIVŇUJE VÝVOJ LEXIKA

- **Změny v mimojazykové realitě:** potřeba pojmenovávat **nové skutečnosti** vede ke vzniku nových slov či k přejímání. Slova označující zaniklé skutečnosti buď zanikají, nebo jsou využita pro nějakou novou skutečnost.
- Potřeba vytvářet **nové expresivní výrazy**, které by nahradily starší, již „opotřebované“ výrazy (viz jazyk reklamy s různými „super“, „hyper“, „extra“ a „maxi“). Z téhož důvodu může docházet k vytváření diminutiv nebo augmentativ (např. šp. *ofertón* je augmentativem od *oferta* „nabídka“).
- **Tabu a eufemismus:** lidé používají opisují různě skutečnosti, jejichž přímé pojmenování se pocítuje z různých důvodů jako nepřipustné či příliš silné, např. slova spojená s nemocemi a smrtí, magickou a náboženskou oblastí, se sexem a vyměšováním, slova označující nebezpečná zvířata. Vznikají tak různé náhražky (latinské *serpens* „had“ je např. „ten, který se plazí“) a eufemistická označení (místo „zemřel“ řekneme „odešel“, „zavřel oči“, „vydechl naposled“; je nepřipustné mluvit o cikánech nebo v USA o černoších atd.) Slovo původně pocítované jako eufemismus však užíváním postupně **přestává být eufemismem**, a proto je třeba hledat **další výraz**, který by ho nahradil.
- **Lidová etymologie:** setkáme se s ní zejména u přejatých slov. Lidé se domnívají, že v některém slově „slyší“ jiné, jim známé slovo nebo jeho část. Dopustí se chybné interpretace a známý prvek použijí i tam, kam nepatří. Příkladem z češtiny může být slovo „kontraverzní“ (domněle z *kontra* + *verze*) místo náležitého *kontroverzní* (z latinského *controversia* „spor“). Příkladem z latiny je spojení slova *malacia* pův. „klidné moře“, „bezvětrí“ s *malus* a následné vytvoření nového termínu *bonacia*, ze kterého pochází např. it. *bonaccia* „bezvětrí“.
- **Vliv jiného jazyka:** kontakt s jiným jazykem vede nejen k prostému přejímání, ale i k vytváření kalků či slov vzniklých spojením cizího slovního základu a domácí koncovky nebo domácího základu a cizí koncovky.
- **Hláskový vývoj:** soudí se, že některá latinská slova zanikla proto, že v důsledku hláskového vývoje vznikla homonyma (např. *homines* a *omnes*) nebo se slovo stalo příliš „krátkým“, a tedy špatně rozeznatelným (např. *aurem* > **ore*). V těchto případech se často použilo synonymum (*totus* místo *omnis*) nebo „delší“ diminutivum (*auricula* místo *auris*).

- Snaha **vyhnout se nepravidelné flexi**: tento faktor se mohl podílet na tom, že se v románských jazycích nevyskytují některá slova, která měla v latině nepravidelnou flexi, např. *ferre*.
- **Možnost komunikace**: komunikace mezi jednotlivými územními celky umožňuje vzájemné ovlivňování, a to nejen mezi různými jazyky, ale i uvnitř jednoho jazyka. Důležitá je také komunikace mezi různými sociálními skupinami, které se tak vzájemně ovlivňují.
- **Prestiž**: pro rozšíření a prosazení slova je také důležitá prestiž lidí, kteří ho užívají. V dnešní době můžeme pozorovat, jak lidé napodobují při řeči významné osobnosti (viz výslovnost [rasantní]). Patří sem také vliv školy, literárních vzorů, institucí apod.
- **Snaha odlišit se**: výběr slov může být ovlivněn také snahou používat jiné výrazové prostředky než ostatní lidé, a tak se vůči nim vymezit. Příkladem může být dnešní Chorvatsko, kde se začala používat archaická slova, aby se zdůraznila odlišnost od Srbů.

Jistě by bylo možné nacházet další faktory a detailně je popisovat. V konkrétním případě může být obtížné stanovit, které faktory se na vývoji podílely a jakou měrou. Platí to pro dnešní jazyky, a tím spíše pro latinu.

PŘÍKLADY VÝVOJE LEXIKA V LATINĚ

Odvozování a skládání

V souvislosti s lidovou a pozdní latinou se mluví zejména o diminutivech a o hromadění prefixů či sufixů.

Odvozování

Mezi produktivní jmenné sufixy patřily např. *-tor*, *-trix*, *-men / -mentum*, *-antia*, *-(i)entia* nebo *-arius*. Nově vzniklá slovesa náležela zejména k **první** nebo **čtvrté konjugaci**, mezi oblíbené sufixy patřilo *-idiare* < *-izare* a *-icare*.

Mocným impulsem pro vytváření nových slov byl příchod a šíření **křesťanství**, které s sebou přinášelo množství nových skutečností. Pojmenování se přejímala z **řečtiny** nebo se vytvářela **nová latinská slova**. Příkladem druhého postupu je např. *trinitas* „trojice“, *incarnatio* „vtělení“ či *salvatio* „spása“.

Do zvláštní skupiny se někdy řadí slova, která byla odvozena prefixem a sufixem zároveň, např. *impedicare* „spojit, svázat“ (fr. *empêcher*, port. *empelgar*), *inodiare* (it. *annoiare* „nudit“, „obtěžovat“, fr. *ennuyer*, prov. *enoiar*, kat. *enujar*).

Docházelo také k **dekompozici** některých slov, která byla pocit'ována jako složená, např. *consacrare* (místo *consecrare*), *commandare* (místo *commendare*), *contangere* (místo *contingere* „stát se“), *inclaudere* (místo *includere* „uzavřít“).

Hromadění prefixů a sufixů

V lidové a pozdní latině se objevují slovesa, která obsahují **několik prefixů**. Jedním z faktorů zde opět může být snaha po větší **expresivitě**. Je nicméně nutné rovněž nezapomínat, že i v klasické latině má prefix často pouze funkci zesílení významu základního slovesa. Některá původně složená slovesa tak přestala být pravděpodobně pocit'ována jako složená a přidávaly se k nim další prefixy.

Příklady: *adimplere*, *circuminspicere*, *concolligere*, *discooperire*, *pertransire*, *peroccidere*, *superelevare*, *perdiscooperire*.

Diminutiva

Diminutiva se v latině tvořila pomocí sufixů **-ulus**, **-culus**, **-(c)ellus**, **-(c)illus**. Jejich obliba v lidové latině se vysvětluje zejména snahou po větší **expresivitě**, která se výrazně uplatňuje v neformálním mluveném jazyce. Dalším důležitým faktorem byl zřejmě i **větší fonetický rozsah** slova, který zajišťoval lepší komunikaci (delší slovo bylo snáze rozeznatelné). Mohl to být také způsob, jak vyřešit nepříjemnou **homonymii**.

Mnoho původních diminutiv přestalo být postupně jako diminutiva vnímáno a **do dnešních románských jazyků** z nich vznikla **bezpříznaková slova** (např. *auriculam* „ouško“ > šp. *oreja* „ucho“).

Příklady diminutiv:

- *agnellus* „beránek“ (vlastně „beráneček“): *agnellum* > it. *agnello*, fr. *agneau* „beránek“, do portugalštiny však pokračuje nezdobnělé *agnum* „beránek“ > port. *anho*
- *ovicula* „ovečka“: *oviculam* > st. fr. *oeille*, fr. mod. *ouaille*, prov. *ovelha*, kat. *ovella*, šp. *oveja*, port. *ovelha* „ovce“; do rumunštiny ale *ovem* > rum. *oaie* „ovce“.
- *genuc(u)lum*, *geniculum* „kolínko“ > šp. *hinojo* (dnes spíše archaické) „koleno“
- *vetulus*, *veclus* „staříček“ > všechny rom. jaz., např. šp. *viejo*, it. *vecchio*
- *cultellus* „nožiček“ (od *culter* „nůž“) > it. *coltello*, šp. *cuchillo*, fr. *couteau*

Skládání

Skládání je dalším běžným prostředkem vytváření nových slov a nejinak tomu bylo i v latině. Setkáme se i s bizarními složeninami vytvořenými podle **řeckého vzoru**, viz starolatinšské *suovetaurilia* „oběť prasete, býka a ovce“. Cicero označuje za těžkopádné složeniny typu *versutiloquus* „s vyumělkovaným jazykem“, *perterricrepa* „ten, který dělá hrozný hluk“. Skládáním byly vytvořeny některé termíny v **odborných pojednáních**, často podle řeckého vzoru.

U vzdělaných pozdně latinských spisovatelů je rovněž možné setkat se s podivnými složeninami, z nichž některé jsou tzv. **hápx legomenon** (vyskytují se pouze na jednom místě). Je zřejmé, že se jedná pouze o neologismus daného autora.

Uvedme si však i příklady, které mají blíže k běžnému životu. U Petronia se vyskytuje např. *caldicerebrius* „s horkou hlavou“ nebo *larifuga* „tulák“. Z Pompejí pocházejí výrazy *pilicrepus* „hráč s míčem“, *seribibi* „noční pijani“ nebo *piscicapi* „rybáři“.

Některé složeniny byly **tvořeny předložkou a jménem**, celý komplex však měl jeden ustálený význam, např. *in gyro*, *per gyrum* „okolo“, *de latus* „vedle čeho“. Spadá sem dále řada jmen pro funkce na císařském dvoře: *ab aerario* „pokladník“, *a bibliotheca* „knihovnick“, *a veste* „otrok starající se o šatník“ nebo *ab epistulis* „sekretář“.

Vytvářely se rovněž **předložky složené ze dvou předložek**. Někdy se kombinuje význam obou složek, např. *ab + ante* > *abante* > fr. *avant*, it. *avanti* „před“; *de inter* > šp., port., it. *dentro* „uvnitř“. Jiné jsou naopak pleonastické, např. *de ex* > fr. *dès*, šp. *desde* „od“, *de ab* > it. *da* „od, u, k, z“.

Ke složeninám v širokém slova smyslu můžeme volně připojit i různé opisy adverbii pro vyjádření času, která jsou jednak expresivnější a jednak delší. Místo *nunc* se např. objevuje *ad horam*, *hac hora*, *ad praesens*, *in praesenti*; *diu* je nahrazováno *longo tempore* nebo *multo tempore*.

Opisem byly původně i výrazy typu *lenta mente*, kde se *mente* postupně gramatikalizovalo na adverbiiální sufix, srov. šp. *lentamente* „pomalu“.

Onomatopoeická a expresivní slova

Mezi tato slova patří např. *mamma* (již od Varrona) „kojná“, „maminka“; *grunnire* (od Varrona) „bručet“; *atta* „děda“; *acca, amma* „maminka“; *pappa* „jídlo“, „tatínek“; *cloppus* „kulhavý“; *pipire, pipare, pip(p)iare, pipilare* „pípat“ apod.

Změny ve významu

Kromě vytváření nových slov dochází v jazyku také k posunům a změnám významů slov stávajících. Někdy se změny ve významu kombinují s odvozováním a přejímáním slov z cizích jazyků.

Rozšíření významu

Příklady rozšíření významu s pokračováním do románských jazyků:

- *laxare* „uvolnit“ > „nechat jít“ > „nechat“: it. *lasciare*, fr. *laisser*, šp. *dejar*; portugalské *deixar* vzniklo kontaminací *laxare* a *delaxare*;
- *(se) applicare* „přistávat“ > „přijít“: st. šp. *allegar*, port. *achegar*;
- *(se) plicare* „svinovat plachty“ > přibližovat se > přijít, šp. *llegar*, st. port. *chegar*;
- *adripare* „blížít se ke břehu“ > „přijít“: it. *arrivare*;
- *sedere* „sedět“ > „zůstávat“ > „být“: šp. *ser*; v pozdní latině může být *sedere* synonymem *esse*;
- *hostis* „nepřítel“ > nepřátelské vojsko > obecně „vojsko“: šp. *hueste*, port. *hoste*, rum. *oaste*, st. it. *oste*, st. fr., prov., kat. *ost*;
- *passer* „vrabec“ > obecně „pták“: šp. *pájaro*, port. *pássaro*, rum. *pasăre*;
- *virtus* > „zázrak“, „div“, věc se zázračnou mocí“: ve staré francouzštině *vertu* „účinný lék“
- *focus* „domácí krb, ohniště“ místo *ignis*: it. *fuoco*, fr. *feu*, šp. *fuego*, port. *fogo*, rum. *foci* „ohně“
- *testa* „hliněná nádoba“ v některých oblastech místo *caput*: kat., prov. *testa*, fr. *têtê* (it. *testa* je výpůjčka ze st. fr.); *caput* a jeho odvozeniny jsou základem středo a jihoitalského *capo*, rum. *cap*, kat. *cap*, šp. *cabeza* < *capitia* „hlava“
- *bucca* „tvář“ (už od dob staré latiny expresivní výraz pro ústa) místo *os* (dalším faktorem zde mohla být i krátkost slova): it. *bocca*, šp. *boca* „ústa“
- *causa* (kromě rum. ve všech rom. jaz., prvně „záležitost“, pak „věc“, hlavně od 5. stol. dále) místo *res* (ale *rem* > fr. *rien* „nic“, prov. *re*): šp. it. *cosa*, fr. *chose*

O rozšíření významu se jedná i v případě, kdy se nějaký specializovaný výraz či termín stane obecným výrazem, např.:

- *(iecur) ficatum* (játra husy vykrmené fíky, kalk z řeckého *συκωτόν*) > obecně „játra“: it. *fegato*, šp. *hígado*, port. *figado*, fr. *foie*, prov., kat. *fetge*, rum. *ficat*;
- *gamba* „zvířecí noha, tlapa“ (veterinární výraz z řec. *καμπή*) > obecně „noha“: it. *gamba*, fr. *jambe*, prov. kat. *camba*.

Zúžení významu

Opačným procesem je zúžení významu:

- *necare* obecně „zabít“ > „utopit“, tj. zabít zvláštním způsobem, pravděpodobně přes *aqua necare*: šp., port. *anegar*, it. *annegare*, fr. *noyer*, prov. *negar*, rum. *îneca*;
- *cognatus* „příbuzný“ > „švagr“: šp. *cuñado*, it. *cognato*, port. *cunhado*, rum. *cumnat*;
- *materia* „látka“, „surovina“ > „dřevo“: šp. *madera*, port. *madeira*;
- *pullus* „ptačí mládě“ > „kuře“: šp. *pollo*, it. *pollo*, fr. *poule*;
- *tempestat* „čas, doba, počasí“ > „bouře“: šp. *tempestad*, it. *tempesta*;

- *captivus* „zajatý“ > „v zajetí ďábla“ > „nešťastný“, „zlý, špatný“: it. *cattivo*, prov. *caitiu*.

Můžeme sem zahrnout i případy, kdy se obecný výraz stane specializovaným termínem. Docházelo k tomu ve větší míře např. v souvislosti s křesťanstvím, někdy v kombinaci s výpůjčkami z řečtiny:

- *fides* „zástava“, „slib“ > „víra“: šp. *fe*, it. *fede*, fr. *foi*;
- *orare* „prosit“ > „modlit se“
- *paganus* „venkovan“ > „pohan“, „nekřesťan“: šp., it. *pagano*;
- *gentes* „národy“ > „barbaři“, „cizí národy“ (s pejorativním nádechem) > „pohané“; stejným vývojem prošlo i řecké slovo ἔθνη.
- *martyr* v řečtině „svědek“ > „mučedník“, tj. svědek víry > příp. „hrob mučedníka“.

Abstraktní > konkrétní

- *piscatus* „rybolov“, „úlovek“ > „ulovená ryba“: šp. *pescado*;
- *testimonium* „svědectví“ > „svědek“: fr. *témoin*;
- *mancipium* „nabytá věc, zvláště otrok“ > „mladík“: šp. *mancebo*, prov., kat. *masip*;
- *ingenium* „talent, povaha“ > „vynález“ > „válečný stroj“, „zařízení“, ve staré fázi i „lest, úskok“: fr. *engin* „stroj“, „past“, prov. (en) *genh*, st. šp. *engeño* nebo *engenio*.
- *potestas* „moc“ > „mocná osoba“
- *regnum* „království“ > „král“
- *hereditas* „dědictví“ > „dědic“

Opačný posun od konkrétního k abstraktnímu je v historii latiny bohatě doložen a informují nás o něm i sami spisovatelé. Latina byla jazykem konkrétním, abstraktní významy se vytvářely s příchodem filozofie, řecké kultury atd.

Eufemismy

Pro nepříjemné skutečnosti lidé někdy volí paradoxně opačné pojmenování. Římané např. nazývali epilepsii *sacra passio*, což byl kalk z řeckého ἱερὴ νόσος. Známým eufemismem je *orbis* „bez rodičů, sirotek“, které v některých oblastech nahradilo ve významu „slepý“ klasické *caecus*. Jinde pokračuje do románských jazyků *caecus*: it. *orbo*, st. fr. *orb*, rum. *orb*; šp. *ciego*, it. *cieco* „slepý“.

Za eufemismus lze pokládat i slovo *infirmus* ve významu „nemocný“, které nahradilo *aeger* nebo *aegrotus* (it. *infermo*, šp., port. *enfermo*, st. fr. *enferm*). Pro „být zdravý“ a „být nemocný“ se používaly také výrazy *bene x male habere* (asi řec. vliv), z nichž vychází it. *malato*, fr. *malade*, kat. *malalt* „nemocný“.

Samozřejmostí jsou různé výrazy pro smrt, např. *e saeculo migrare*, *decedere* apod. V pozdní latině se objevují také eufemismy pro „zabít“ nebo „poslat na smrt“, „odsoudit k smrti“.

Jedním z nich je *animadvertere*, které se už v dřívější době používalo ve významu *punire* a později nabylo významu „poslat na smrt“. Zajímavý je také případ slovesa *tutare* (aktivní forma vytvořená k *tutari*) „chránit“, které později znamenalo „zabít“ a pokračuje ve francouzském *tuer* „zabít“. Podle Löfstedta (1980: 266) mohl vývoj proběhnout přes *tutare aliquem* „chránit před někým“ na základě paralely s *defendere aliquem* s tímtož významem.

Volba slov

Na základě srovnávacího studia románských jazyků je zřejmé, že v případě možnosti výběru synonyma často nakonec převážily expresivnější výrazy a výrazy s pravidelnou flexí nebo patřící k progresivním konjugacím / deklinacím. V některých oblastech však pokračovala i

„klasická slova“. Situace v latinských textech však mnohdy neodpovídá výsledku v románských jazycích, setkáváme se tam zcela běžně např. s nepravidelnými formami.

Příklady:

- *portare* (všechny rom. jazyky) místo *ferre/gerere*: šp. *portar*, it. *portare*, fr. *porter* „nést“
- *parabolare* nebo *fabulare* místo *loqui* (nepokračuje do rom. jaz.): it. *parlare*, fr. *parler*, šp. *hablar*, port. *falar* „mluvit“
- částečné nahrazení tvarů od slovesa *ire* (hlavně jednoslabičných) slovesy *vadere* a *ambulare* (v pozdních textech je však *ire* obvyklé, *vadere* se naopak moc často nevyskytuje): od *vadere* je např. odvozeno šp. *voy* nebo it. *vado* „jdu“, fr. infinitiv *aller* „jít“ pochází patrně z latinského *ambulare*
- *comedere* nebo *manducare* místo *ēsse, edere*: šp., port. *comer*, it. *mangiare*, fr. *manger*, rum. *mînca* „jíst“
- *caballus* „valach“ místo *equus*: it. *cavallo*, šp. *caballo*, port. *cavalo*, rum. *cal* „kůň“; zachovalo se ale částečně slovo *equa* > šp. *yegua*, port. *égua*, kat. *éuga, egua*, st. fr. *ive, ieve* „kobyla“
- *comparare* (už u komiků i s významem „koupit“) místo *emere*: st. fr. *comperer*, it. *comp(e)rare*, šp. *comprar* „kupovat“
- *minutus, pusillus, putillus*, „maličký“, *pisinnus* „malý (kluk), dítě“, *pitinnus* místo *parvus*: šp. *menudo* „drobný“, port. *miudo*, kat. *menut*.
- *casa* místo *domus* a *aedes*: šp., it. *casa* „dům“, rum. *casă*; francouzština má *maison* z *mansio* (resp. *mansionem*).
- *plorare* „naříkat“ a *plangere* „bít se v prsa ze smutku“ (obě slovesa měla význam „oplakávat mrtvého“) místo *flere* „plakat“: fr. *pleurer*, kat. *plurar*, šp. *llorar*, port. *chorar*; it. *piangere*, rum. *plînge* „plakat“
- *spatula* „ramínko“, diminutivum od *spat(h)a* někde nahradilo *humerus*, jinde se *humerus* zachovalo: it. *spalla* „rameno“, šp. *hombro*, rum. *umăr*, port. *ombro* „rameno“
- *sapere* nahradilo všude kromě rumunštiny *scire*: šp. *saber*, fr. *savoir*, it. *sapere*, rum. *ști* „vědět“.
- *grandis* (expresivnější, konkrétnější) většinou převážilo nad *magnus*: šp. it. *grande*; *magnus* pokračuje jako součást spojení *tam magnus* ve šp. *tamaño*, port. *tamanho*, kat. *tamany*.
- *formosus* a *bellus* místo *pulcher*: šp. *hermoso*, kat. *formos*, rum. *frumos*, port. *formoso*, it. *bello*, fr. *beau*, kat. *bell*
- *basium* místo *osculum* a *savium* „polibek“: šp. *beso*, it. *bacio*, kat. *bes*, port. *beijo*, fr. *baiseul* „polibek“
- *cantare* místo *canere*: šp. kat. port. *cantar*, it. *cantare*, fr. *chanter*, rum. *cîntà* „zpívat“
- *adiutare* místo *iuvare*: šp. *ayudar*, it. *aiutare*, fr. *aider*, rum. *ajutà*, port. *ajudar* „pomáhat“
- *iactare / iectare* místo *iacere* „házet“: šp. *echar*, port. *geitar*, it. *gettare*, fr. *jeter* „házet“

- *ascultare* místo *audire*: it. *ascoltare*, šp. *escuchar*, fr. *écouter*, port. *escutar*, rum. *ascultà* „poslouchat“
- *thius* „obecně strýc“ (z řeč.) a *avunculus* „obecně strýc“ místo rozlišování *patruus* „strýc z otcovy strany“ a *avunculus* „strýc z matčiny strany“: fr. *oncle*, rum. *unchiu*, šp. *tío*, it. *zio* „strýc“

Konečná převaha některého slova na určitém území a v určitém románském jazyce neznamená, že by se v konkrétní oblasti vždy používalo pouze to slovo, které nakonec v daném románském jazyku převážilo. Pravděpodobně se užívala různá synonyma včetně těch, která pokračují v jiných románských jazycích. Důvody, proč nakonec zvítězilo to či ono slovo, mohou být různé.

Vliv cizích jazyků

Ve slovní zásobě se nejnázve uplatňuje vliv cizího jazyka. Latina se dostala do kontaktu s velkým množstvím jazyků, o kterých však bohužel nemáme dostatečné znalosti. Jedním z nejvýznamnějších zdrojů výpůjček byla řečtina, se kterou byla latina v kontaktu už od předliterárního období a která byla navíc prestižním jazykem kultury.

Přejímání

Z jazyků mimo řečtinu zmiňme alespoň výpůjčky z germánských jazyků. Některá slova germánského původu se vyskytují v řadě románských jazyků. Patří mezi ně např. názvy světových stran, výraz pro „bohatý“ (šp. *rico*, it. *ricco*, fr. *riche*), výraz pro „bílý“ (šp. *blanco*, it. *bianco*, fr. *blanc*) nebo výraz pro „válka“ (šp., it. *guerra*, fr. *guerre*).

Mezi nejvýznamnější zdroje výpůjček patřila řečtina. Výše jsme se setkali s odbornými výrazy *συκωτόν* a *καμπή*. V prvních staletích našeho letopočtu došlo k vlně přejímání křesťanských výrazů, z nichž některé se prostřednictvím latiny dostaly i do nerománských evropských jazyků. Výčet výpůjček z řečtiny spjatých s křesťanstvím by byl velmi dlouhý, zmiňme alespoň některé:

- *angelus* z řeč. ἄγγελος „posel“ > křesť. „anděl“
- *apostolus* z řeč. ἀπόστολος „posel“, „hlasatel“ > křesť. „apoštol“
- *baptisma* z řeč. βάπτισμα „umytí“ > křesť. „křest“
- *baptizo* z řeč. βαπτίζω „umývat“, „ponořit“ > křesť. „křtít“
- *biblia* z řeč. βιβλία „knihy“ > křesť. „bible“
- *coemeterium/coemeterium* z řeč. κοιμητήριον „místo určené ke spaní“ > křesť. „hřbitov“
- *diabolus* z řeč. διάβολος „pomlouvačný“ > křesť. „d'ábel“
- *ecclesia* z řeč. ἐκκλησία „shromáždění lidí“, „sněm“ > křesť. „církev“, „kostel“
- *episcopus* z řeč. ἐπίσκοπος „dohlížitel“ > křesť. „biskup“
- *evangelium* z řeč. εὐαγγέλιον „dobrá / radostná / příznivá zpráva“ > křesť. „evangelium“
- *laicus* z řeč. λαϊκός „lidový“ > křesť. „laik“, „ne kněz“
- *eremus* z řeč. ἔρημος „opuštěný“, „samotný“ > „poušť“, „pustina“

Z řečtiny byla přejata i některá běžná slova, např.:

- *colaphus* z řeč. κόλαφος „rána“, „úder“, které nahradilo latinské *ictus*: it. *colpo*, šp., port. *golpe*
- *thius* z řeč. θεῖος „strýc“ (viz [výše](#)): it. *zio*, šp. *tío*
- *cata* z řeč. κατά „po“ (jednom apod.), distributivní význam: šp. *cada* „každý“
- *orphanus* z řeč. ὀρφανός „sirotek“ místo *orbus*: it. *orfano*, šp. *huérfano*, port. *orfão*, kat. *orfe*, fr. (zdrobnělina) *orphelin* „sirotek“

- *platea* z řec. πλατεῖα „široká ulice“ místo *forum*: it. *piazza*, šp. *plaza*, port. *praça*, fr. *place* „náměstí“
- *cara* z řec. κάρα pův. „hlava“ místo *vultus* (přejato po 6. stol.): šp., port., kat. *cara* „obličej“
- *per girum, in giro* „okolo“ (viz [výše](#))
- *parabola* z řec. παραβολή „přirovnání“ > rom. „slovo“, „řeč“: it. *parola*, fr. *parole*, šp. *palabra*. Románský význam „slovo“ má své kořeny v **hebrejštině**, konkrétně v Septuagintě, kde odpovídající hebrejské slovo znamená kromě „přirovnání“ i „výrok“, „příslíví“. Nejprve tedy došlo ke kalku mezi hebrejštinou a řečtinou a poté bylo toto slovo přejato s překlady bible do latiny, a to včetně rozšířeného významu.¹

Kalky a sémantické kalky

Kalkem je slovo vytvořené doslovným překladem cizího slova. V češtině jsou to výrazy typu *země-pis* podle *geo-grafie*. V lidové a pozdní latině je kalkem např. výraz *ab oculis* „slepý“, vytvořený podle řeckého ἀπ' ὀμμάτων „bez očí“.

Termínem **sémantický kalk** označujeme rozšíření významu již existujícího slova, ke které došlo díky vlivu jiného jazyka. Löfstedt (1980: 143) uvádí jako příklad latinské slovo *iudicium* pro označení krize v průběhu nemoci, použitého na základě řeckého κρίσις, které v jednom ze svých významů skutečně odpovídá latinskému *iudicium*.

Dalším případem, které Löfstedt (1980: 146) popisuje, jsou latinská slova *utilis* a *idoneus*, která získala významy „dobrý“, „hoden“, „čestný“ pod vlivem řeckého χρηστός.

Řecké výpůjčky z latiny

Latina a řečtina na sebe působily vzájemně. Proto zmiňme alespoň několik řeckých výpůjček z latiny, ačkoliv to není přímo předmětem našeho zájmu. Řečtina přejímala hlavně slova spojená s administrativou, vojenstvím, názvy peněz apod. Příklady:²

- πατρίκιος, πραιτόριον, παλάτιον
- λεγιών, πάκτον (*pactum*), βίγλα (*vigilia*)
- δηνάριον

Z latiny však byla přejata i některá běžná slova, např.

- πόρτα (*porta*)
- σπίτι (*hospitium*)
- κέλλα nebo κελλαρι (*cella, cellarium*)
- βαρβάτος (*barbatus*)
- φαμελιά nebo φαμίλια (*familia*)
- ἀγουμεπῶ (*accumbo*)

Povšimněte si tvarů βίγλα se synkopou a ztrátou jodu nebo přepisu latinského *ae* v πραιτόριον.

LITERATURA

HERMAN, JÓZSEF. *Vulgar Latin*. Přel. Wright, Roger. University Park (PA) : Pennsylvania State University Press, 2000. xiv, 130 s. ISBN 0-271-02001-6.

HOFMANN, J. B. *La lingua d'uso latina*. Ricottilli, L. (a cura di). 3. edizione. Bologna: Pàtron, 2003. x, 510 s. ISBN 8855526987.

LÖFSTEDT, Einar. *Il latino tardo*. Trad. Giorgetti, Carmen Cima. Brescia: Paideia, 1980. (švéd. orig. *Late Latin* 1959)

¹ Löfstedt (1980: 117n.)

² Löfstedt (1980: 153nn.)

- MEYER-LÜBKE. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. 2. unveränderte Auflage. Heidelberg: C. Winter, 1924.
- SCHRIJNEN, J. *I caratteri del latino cristiano antico + dodatek Mohrmann C., Dopo quarant'anni*. Terza edizione. Bologna: Pàtron, 1986. (1. vyd. 1932 Nijmegen)
- TAGLIAVINI, Carlo. *Le origini delle lingue neolatine: introduzione alla filologia romanza*. 6. ed. interamente rielaborat. Bologna: Patron, 1982. xlii, 681. ISBN 88-555-0465-7.
- VÄÄNÄNEN, Veikko. *Introduzione al latino volgare*. 3 ed. italiana. Bologna : Patron, 1982. 419 s. Testi e manuali per l'insegnamento universitario del latino; 8. ISBN 88-555-0902-0.
- ZAMBONI, Alberto. *Alle origini dell'italiano: dinamiche e tipologie della transizione dal latino*. 1. ed. Roma: Carocci editore, 2000. 226 s. Università; 213 (linguistica). ISBN 88-430-1653-9.